

Поняття та основні характеристики “фабрик думок”

I. I. Петренко

Кафедра політичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Paper received 01.02.17; Accepted for publication 10.02.17.

Анотація: Аналізуються підходи до визначення категорії “фабрики думок”. Пропонується авторське визначення даного феномену. Досліджуються основні характеристики фабрик думок, що вирізняють їх з поміж інших дослідницьких експертно-аналітичних організацій.

Ключові слова: публічна політика, фабрики думок, аналітичні центри.

Сьогодні у зв'язку з глобалізаційними процесами і великою суспільною динамікою сучасна держава для швидкого реагування на потреби громадян та ефективного вирішення суспільних проблем потребує не лише традиційної системи збору інформації, але і добре налагодженого аналітичного забезпечення своєї діяльності, яке б дозволяло оперативно оцінювати реальний стан справ, передбачати тенденції розвитку і аналізувати можливі наслідки управлінських рішень.

Однією із форм інтелектуального забезпечення політики виступають фабрики думок, які здатні допомагати органам державної влади у вирішенні складних суспільних проблем та давати реальні розв'язки для них.

Фабрики думок досліджує досить багато закордонних та вітчизняних вчених. Це такі науковці як О. Балаян, В. Горбатенко, Ю. Громико, С. Дацюк, П. Діксон, Й. Дрор, Д. Зайцев, Е. Ліндквест, Дж. МакГанн, Е. Річ, Р. Сабатіні, Д. Стоун, О. Сунгуров, В. Філіппов, Дж. Фенвік, І. Шейдіна та інші.

Найчастіше для перекладу англomовного терміну “Think Tanks” використовується термін “фабрики думок” (ФД). Даний термін ще не став широковживаним, тому коротко зупинимося на його походженні. У першій половині ХХ століття для позначення державних аналітичних структур використовували словосполучення “brain trust” – “мозковий трест” або “мозковий центр”. Після Другої світової війни політико-експертні структури почали називати “Think Tank” – дослівно “сховище думок” або більш вільний переклад – “фабрика думок” [4, 42; 15, 13].

Даний термін в англomовних країнах використовується і у критичному сенсі – як певний квазімеханічний агрегат для виробництва інформації, начебто достатньо помістити жменьку аналітиків у замкнутий простір (tank) і вони почнуть виробляти високоефективну інформацію [2].

Дж. Фенвік зазначає, що поняття “Think Tank” є своєрідною метафорою, що позначає інструмент для опису низки заходів і організацій. Він пропонує робоче визначення цього феномену: “Think Tank” – це організація або група, що займаються дослідженням публічної політики та існують в рамках системи уряду, вищої освіти чи приватного сектору й генерують рекомендації щодо публічної політики і прийняття політичних рішень, які перебувають в політичних рамках або поза ними [10, 380]. Також у своїй статті Фенвік говорить про те, що сама назва “Think Tank” і той зміст, який в неї вкладається, не може характеризувати всі подібні організації в різних країнах світу. Проблема полягає в тому, що в кожній країні, в кож-

ному регіоні ці організації мають свої специфічні особливості, які можуть різко відрізнити їх від ФД у класичному розумінні. Варто сказати, що Фенвік досить критично ставиться до ФД, говорячи, що вони сьогодні працюють в межах параметрів, встановлених їх “господарями” або в рамках “політичних кордонів”, добровільно обраних самою ФД [10, 384].

Поряд з виразом фабрика думок для перекладу вищезначеного терміну використовуються ще й такі вирази, як “аналітичний центр”, “дослідницький центр”, “ситуаційний центр” та деякі інші. Вдалість використання терміну фабрика думок О. Сунгуров та О. Балаян обґрунтовують можливістю відірватися від радянського спадку, коли всі “дослідницькі” та “аналітичні” центри були державними. Для ФД, на відміну від “центрів”, принципово важливим є певний ступінь автономії та самостійності [1, 8].

Ю. Громико зазначає, що на природу think tank існує дві полярні точки зору. Перша полягає в тому, що мета цієї структури – впливати на людей, які приймають управлінські рішення. Другий підхід полягає в тому, що think tank – це організація, яка має дуже серйозну стратегічну програму, яку потім вона намагається просунути, незалежно від того, хто в даний момент перебуває при владі. Таким чином, підсумовує дослідник, з одного боку, фабрики думок – це якийсь ринковий, інституційний механізм, що забезпечує постійний контакт між вченими і політиками. З іншого – це проривні, наукові групи, у яких є уявлення про напрям розвитку сучасного світу [2].

Тобто, ФД фактично розглядаються з двох позицій: 1) як технічні організації, націлені на сприяння особам, що приймають рішення на шляху розв'язання суспільних проблем; 2) як організації ідеологічного характеру, що мають конкретну мету суспільного розвитку, якій і підпорядкована вся їх діяльність.

Для того, щоб краще зрозуміти сутність феномену ФД, наведемо низку визначень різних дослідників. Так, Е. Річ визначає ФД як незалежні, неприбуткові, не включені в будь-які групи інтересів організації, які спираються у своїй діяльності на політичний аналіз і експертизу з метою впливу на процес вироблення політики [14, 17]. Е. Ліндквест вважає, що під фабриками думок можна розуміти критичну масу експертизи, міждисциплінарного мислення, спрямованих на розробку конкретних технологій вирішення суспільних проблем і орієнтованих на майбутнє [12]. У словнику “Лексикон термінів і концепцій з державного управління, державної політики та політичної науки” К. Маквікера “Think Tank” визначається як “група радників або інститут, який займається дослідженням

конкретних рішень із політичних, економічних та соціальних проблем” [11, 416].

У всесвітньому індекс-рейтингу аналітичних центрів за 2015 рік, складеному співробітниками Інституту Лодера при Університеті Пенсільванії, аналітичні центри визначаються як організації, які спеціалізуються на дослідженні і аналізі державної політики та взаємодії з відповідними акторами, здійснюють політичні дослідження, аналіз та консультації з внутрішньополітичних і міжнародних питань, тим самим даючи можливість політичному керівництву і громадськості приймати обґрунтовані рішення у сфері державної політики. Вони являють собою незалежні або пов’язані з іншими структурами установи, що діють на постійній основі – на відміну від ситуативних комісій. Найчастіше аналітичні центри слугують “містком” між науковим і політичним співтовариством, а також між державою і громадянським суспільством, діючи в інтересах суспільства в якості незалежних голосів, що трансформують прикладні та фундаментальні дослідження у зрозумілу, надійну і доступну для політиків і громадськості мову [13].

Російський дослідник С. Сулакшин визначає “фабрики думок” як медіатори між мізками нації та її владою. На його думку, вони відрізняються як від суто бюрократичних структур, так і від суто наукових структур. Вони є своєрідним буферним типом організації, що афілійована з владою. Їх роботи носять переважно прикладний, конкретний і цілком цілеспрямовано замовний характер. Крім того, зазначає вчений, кінцевий продукт діяльності “фабрики думок” повинен виконуватись в рамках регламентних норм владних процедур, носити управлінський характер і мати управлінський вигляд [3]. Отже, ФД фактично відповідають на управлінські виклики влади, здійснюючи науково-експертну діяльність.

В аналітичній доповіді Центру гуманітарних технологій “Сучасні фабрики думок” даний термін визначається як незалежна, не орієнтована на прибуток дослідницька організація, створена з метою обговорення та, по можливості, прощтовхування важливих для суспільного життя рішень, а також просування тієї чи іншої практичної політики в тій чи іншій сфері, галузі суспільного життя [6]. У доповіді також вказується, що назва фабрика думок підкреслює соціальну функцію подібних структур – виробництво і просування ідей в проектній формі, яка може бути прийнята публічною політикою та інтегрована в соціальну практику. “Фабрика” у назві вказує на те, що даний вид виробництва має характер індустрії, застосовує певні, повторювані і масові, промислові технології [6].

Такий вчений як Д. Зайцев, щоправда використовуючи поняття аналітичний центр, а не фабрика думок, визначає подібні структури як автономні організації, або групи професіоналів, які займаються прикладними дослідженнями і розробками та орієнтовані на науковість й об’єктивність, включені в політичний процес і виробляють міждисциплінарний, не завжди відкритий інтелектуальний продукт [5].

Отже, узагальнено ФД можуть бути визначені як: 1) інститути, корпорації або групи, організовані для міждисциплінарних досліджень; 2) консультативні

комітети експертів, що здійснюють дослідження і надають спеціальні поради для органів влади; 3) незалежні інтелектуальні структури, які виступають у ролі гравців політичного процесу.

На практиці не кожна організація, що називається ФД такою є [Див.: 4, 42]. Разом з тим формулювання чіткого загальноприйнятого визначення цього феномену є складною справою [Див.: 15, 5]. Подібна ситуація обумовлена різноманіттям видів, національних моделей, форм підтримки, джерел фінансування і загалом модифікацією в процесі більш ніж сторічної еволюції.

Прикметною рисою ФД є здатність до міждисциплінарних досліджень і наявність в колективі експертів з різних сфер знання. Найважливішими формальними ознаками аналітичних центрів є наявність штату постійних співробітників і відносно тривале існування організації.

Розмірковуючи про те, що вирізняє ФД від інших подібних організацій, П. Діксон зазначає: 1) ФД не мають ні чітко встановлених фінансових цілей, ні обов’язкової структурної приналежності; 2) ФД повинна бути постійно діючою організацією на відміну від дослідницької комісії чи спеціальної групи, що виконують тимчасове завдання; 3) головна функція ФД – встановлення зв’язку між знанням і владою, між наукою і технікою, з одного боку, і розробкою політики в широких сферах, що представляють інтерес, – з іншого; 4) ФД орієнтовані на наукову методологію, зокрема дослідження операцій, але їх діяльність аж ніяк не обмежується науковою тематикою; 5) ФД мають багатодисциплінарний характер; 6) як правило, ФД володіє досить значною свободою як при визначенні проблем, які вона вирішує, так і при підготовці рекомендацій; 7) завдячуючи широким повноваженням та можливості для впливу на творців політики, ФД можуть визначати діяльність значної кількості решти наукового світу.

Підсумовуючи наведені вище особливості ФД, П. Діксон визначає найкращий узагальнений критерій, використовуючи який можна розпізнати ФД серед інших науково-дослідних організацій – це масштаб і сфера її діяльності, а також люди, яким вона слугує [4, 44-46].

Російська дослідниця І. Шейдина наводить чотири організаційно-структурні особливості ФД: по-перше, їх співробітники займаються виключно науководослідною діяльністю; по-друге, вони виробляють специфічний товар – ідеї, пропозиції, рекомендації, оцінку, теорії, прогнози у формі аналітичних доповідей та проектів; по-третє, вони виконують функцію містка між знанням і владою; по-четверте, характерною особливістю ФД є міждисциплінарний підхід, обумовлений їх орієнтацією на ринок ідей [9, 47-51]. Таким чином І. Шейдина робить акцент на двох особливостях, які вирізняють ФД з поміж інших науководослідних установ – це призначення (сприянням тим, хто приймає рішення) і підхід до досліджень (міждисциплінарні прикладні дослідження) [9, 52].

В. Філіппов та Л. Богатирьова зазначають, що аналітичні центри відрізняє в значній мірі самостійна позиція у виборі тем для дослідження, певна незалежність від політичних сил, ідеологічної спрямованості.

Для аналітичних центрів важливою є успішна реалізація результатів своїх досліджень. Аналітичні центри сприяють прийняттю рішень, надаючи необхідну конкретну інформацію особам, що приймають рішення [8, 10].

Узагальнюючи вищезазначене, можна підсумувати, що ФД мають ряд характерних рис, які вирізняють їх серед інших аналітичних інституцій, зокрема: 1) самостійне обрання теми для дослідження; 2) незалежність від політичних сил та ідеологічної спрямованості; 3) рівновіддаленість та паритетна взаємодія як з урядовими, так і з комерційними та некомерційними організаціями.

Низка авторів вважає, що ФД є лише неприбуткові корпорації. У США існують різні думки щодо самого статусу корпорацій неприбуткового типу. Багато хто вважав, що корпорації такого типу – це просто засіб обійти обмеження розмірів заробітної плати, встановлених для державних службовців. Також існування неприбуткових корпорацій викликало нарікання в бізнес середовищі через узурпацію сфери консультування [9, 55].

Утопічно думати, що ФД є повністю незалежними. Це проблема взаємовідносин замовника і виконавця. Будучи залежним від коштів замовника, виконавець, так чи інакше, буде зважати на інтереси останнього, особливо коли замовником буде виступати уряд. Крім того, правильною є думка стосовно того, що ФД думають лише про те, за що їм заплатили. Але, не варто забувати, що, окрім роботи за контрактом, ФД проводять власні дослідження, які не оплачуються зовнішніми суб'єктами, і які спрямовані на важливі суспільні проблеми. Але в цьому контексті вони також не виступають у якості альтруїстів, адже, все одно, прагнуть таким чином сформувати замовлення для себе через збудження громадської думки щодо розглянутої ними проблеми. Але все ж таки завдяки формальній незалежності ФД вдається зберегти приналежність до академічного світу.

Зважаючи на значний вплив ФД на вироблення тієї чи іншої державної політики, багато вчених розглядають їх як суб'єктів, що, не будучи підконтрольними виборцям, володіють значною владою, яку можна порівняти до влади органів державної влади. Але вплив ФД є більше консультативним, ніж директивним, і особи, які приймають рішення, можуть дослухатись до їх рекомендацій, а можуть їх проігнорувати. Хоча в епоху інформаційних технологій ігнорувати думку авторитетних експертів є досить небезпечно.

Через великий вплив та вагомe значення Think Tanks у формуванні публічної політики часто називають “п'ятою владою” або “тіньовим урядом”. Майже всі ФД реалізують оригінальні дослідження та освітні

програми, спрямовані на навчання та здійснення впливу на політиків, лідерів громадської думки, тобто всіх тих, хто формує громадську думку з широкого кола суспільних проблем (економічних, політичних, соціальних, екологічних, безпекових тощо). Також, такі організації виступають особливим інструментом суспільного контролю. ФД беруть участь у визначенні та представленні цілей, цінностей та пріоритетів суспільства [4, 71].

Підсумовуючи все вищезазначене, можна запропонувати наступне визначення розглянутого нами феномену. **Фабрики думок** – це включені в процес публічної політики автономні, постійно діючі експертно-аналітичні організації, що здійснюють прикладні між-дисциплінарні дослідження й розробки у сфері суспільних проблем і виробляють поради або рекомендації (у формі аналітичних доповідей та проектів) особам, що ухвалюють політичні рішення.

Узагальнюючи погляди окреслених вище дослідників та аналізуючи практику діяльності ФД, можна виокремити наступні **основні характеристики**, що вирізняють ФД з поміж інших подібних організацій:

- є суб'єктами політичного процесу, що мають значний потенціал впливу на вироблення політики, формування порядку денного і способи (шляхи) вирішення суспільних проблем;
- володіють широкою автономією у виборі тематики дослідження та мають, як правило, диверсифіковані джерела фінансування, що в сукупності строє передумови для їх об'єктивності і незаангажованості;
- виступають у ролі медіаторів між знанням і владою, створюють майданчик для конструктивного діалогу всіх зацікавлених учасників щодо вирішення тієї чи іншої суспільної проблеми;
- використовують у своїй роботі наукову методологію, експертно-аналітичний інструментарій і спрямовані, як правило, на вирішення прикладних, чітко локалізованих в просторі і часі, суспільних проблем;
- виробляють інтелектуальний продукт – ідеї, рекомендації, пропозиції, оцінки, прогнози у формі аналітичних доповідей та проектів;
- зорієнтованість не на прибуток, а на виконання статутних завдань, тобто використання грошової винагороди виключно на розвиток організації з метою кращого вирішення суспільних проблем, а не отримання більшого прибутку;
- проводять міждисциплінарні дослідження, активно залучають інструментарій як природничих, так і гуманітарних дисциплін.

Отже, ФД є різновидом експертно-аналітичних організацій, які мають низку характерних особливостей й сфера діяльності яких постійно розширюється та охоплює нові напрямки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балаян А. Фабрики мысли и экспертные сообщества / А. Балаян, А. Сунгуров. – СПб.: Алетей, 2016. – 240 с.
2. Громыко Ю. Политзаказ на мысль vs сценарный подход [Електронний ресурс] / Ю. Громыко // Со-общение. 2002. № 9. – Режим доступу: soob.ru/n/2002/c/8.
3. Гуманитарные науки как фабрики мысли. Российская диагностика [Електронний ресурс] // Материалы постоянно действующего научного семинара “Гуманитарная наука ивысшие ценности российского государства”. – М.: Научный эксперт, 2007. – Вып. 2. – Режим доступу: <http://www.intelros.ru/pdf/Cm/55-99.pdf>.
4. Диксон П. Фабрики мысли / П. Диксон. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2004. – 505 с.
5. Зайцев Д.Г. Аналитические центры как субъекты политического процесса [Електронний ресурс] / Д.Г. Зайцев : автореф. дис. канд. полит. н. М.: ГУ-ВШЭ, 2009. – 19 с. – Режим доступу :

- https://www.hse.ru/data/483/828/1240/032009_001_Зайцев.pdf/.
6. Современные фабрики мысли (мозговые центры, Think Tanks) : аналитический доклад Центра гуманитарных технологий [Электронный ресурс] / ред. С. Дацюк. – 1998. – Режим доступа : http://xyz.org.ua/discussion/think_tanks.html.
 7. “Фабрики мысли” и центры публичной политики: международный и первый российский опыт : сб. статей / [под ред. А. Ю. Сунгурова]. – СПб. : Норма, 2002. – 176 с.
 8. Филиппов В. Аналитические центры вчера и сегодня / В. Филиппов – М.: ЛЕНАНД, 2016. – 136 с.
 9. Шейдина И.Л. США: “Фабрики мысли” на службе стратегии [монография] / И.Л. Шейдина. – М.: “Наука”, 1973. – 194 с.
 10. Fenwick J. Thinking About Think Tanks / J. Fenwick // Parliamentary Affairs Vol. 59 No. 2, 2006, 380–384.
 11. Lexicon of Terms and Concepts in Public Administration, Public Policy and Political Science / [supervised by Ken E. McVicar]. – Kyiv : Osnovy Publishers, 1994. – 540 p.
 12. Lindquist L. Three decades of Canadian thank tanks: Evolving institutions, conditions and strategies // Stone D., Denham A. (eds.). Think Tank Traditions : Policy Analysis Across Nations; Policy Research and the Politics of Ideas. Manchester : Manchester University Press, 2004. pp. 264-280
 13. McGann, James G. 2015 Global Go To Think Tank Index Report / James G. McGann [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1009&context=think_tanks
 14. Rich A. Think Tanks, Public Policy and the Politics of Expertise / A. Rich. Cambridge ; New York : Cambridge Univ. Press, 2004. 258 p.
 15. Stone D. Policy research institutes and think tanks in Western Europe: Developments trends and perspectives / D. Stone, H. Ullrich. Budapest: Open Society Institute, 2003. 48 p.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Balayan A. Fabriki myisli i ekspertnyie soobschestva / A. Balayan, A. Sungurov. – SPb.: Aleteyya, 2016. – 240 s.; Think tanks and expert community.
2. Gromyiko Yu. Politzakaz na myisl vs stsennyy podhod [Elektronnyy resurs] / Yu. Gromyiko // So-obschenie. 2002. № 9. – Rezhim dostupu: [soob.ru/n/2002/c/8.](http://soob.ru/n/2002/c/8;); Political orders on the idea vs scenario approach.
3. Gumanitarnyye nauki kak fabriki myisli. Rossiyskaya diagnostika [Elektronnyy resurs] // Materialy postoyanno deystvuyushchego nauchnogo seminarra “Gumanitarnaya nauka ivysshie tsennosti rossiyskogo gosudarstva”. – М.: Nauchnyy ekspert, 2007. – Vyip. 2. – Rezhim dostupu: <http://www.intelros.ru/pdf/Cm/55-99.pdf>; Humanitarian sciences as a think tank. Russian diagnosis.
4. Dikson P. Fabriki myisli / P. Dikson. – М.: ООО “Izdatelstvo AST”, 2004. – 505 s.; Think Tanks.
5. Zaytsev D.G. Analiticheskie tsentryi kak sub'ekty politicheskogo protsessa [Elektronnyy resurs] / D.G. Zaytsev : avtoref. dis. kand. polit. n. М.: GU-VShE, 2009. – 19 s. – Rezhim dostupu : https://www.hse.ru/data/483/828/1240/032009_001_Зайцев.pdf/; Think tanks as the subjects of the political process.
6. Sovremennyye fabriki myisli (mozgovyye tsentryi, Think Tanks) : analiticheskiy doklad Tsentra gumanitarnyih tehnologiy [Elektronnyy resurs] / red. S. Datsyuk. – 1998. – Rezhim dostupu : http://xyz.org.ua/discussion/think_tanks.html; Modern think tank.
7. “Fabriki myisli” i tsentryi publichnoy politiki: mezhdunarodnyy i pervyy rossiyskiy opyt : sb. statey / [pod red. A. Yu. Sungurova]. – SPb. : Norma, 2002. – 176 s. ; “Think Tanks” and public policy centers: the international and the first Russian experience.
8. Filippov V. Analiticheskie tsentryi vchera isegodnya / V. Filippov – М.: ЛЕНАНД, 2016. – 136 s.; Think tanks yesterday and today.
9. Sheydina I.L. SShA: “Fabriki myisli” na sluzhbe strategii [monografiya] / I.L. Sheydina. – М.: “Наука”, 1973. – 194 s.; “Think Tanks” at the service of the strategy.
10. Fenwick J. Thinking About Think Tanks / J. Fenwick // Parliamentary Affairs Vol. 59 No. 2, 2006, 380–384.
11. Lexicon of Terms and Concepts in Public Administration, Public Policy and Political Science / [supervised by Ken E. McVicar]. – Kyiv : Osnovy Publishers, 1994. – 540 p.
12. Lindquist L. Three decades of Canadian thank tanks: Evolving institutions, conditions and strategies // Stone D., Denham A. (eds.). Think Tank Traditions : Policy Analysis Across Nations; Policy Research and the Politics of Ideas. Manchester : Manchester University Press, 2004. pp. 264-280
13. McGann, James G. 2015 Global Go To Think Tank Index Report / James G. McGann [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1009&context=think_tanks
14. Rich A. Think Tanks, Public Policy and the Politics of Expertise / A. Rich. Cambridge ; New York : Cambridge Univ. Press, 2004. 258 p.
15. Stone D. Policy research institutes and think tanks in Western Europe: Developments trends and perspectives / D. Stone, H. Ullrich. Budapest: Open Society Institute, 2003. 48 p.

The concept and main characteristics of “Think tanks”

I. I. Petrenko

The approaches to the definition of “Think Tanks” are analyzed. The author’s definition of the phenomenon is proposed. The basic characteristics of “Think Tanks” that distinguish them among other research expert and analytical organizations are explored.

Keywords: public policy, Think Tanks, analytical organizations.

Понятие и основные характеристики “Фабрик мысли”

И. И. Петренко

Анализируются подходы к определению категории “Фабрики мысли”. Предлагается авторское определение данного феномена. Исследуются основные характеристики фабрик мысли, которые отличают их среди других исследовательских экспертно-аналитических организаций.

Ключевые слова: публичная политика, фабрики мысли, аналитические центры.